

IT – digitala klyftor eller gräsrots- demokrati

Landsorganisationen i Sverige

Småskriftserie med omvärldsteman

1. *Demokratins nya rum*, Ursula Berge, chef, Tankesmedjan Agora
2. *Svensk arbetsrätt i en internationell ekonomi*, Dan Holke, chefsjurist, LO-TCO Rättskydd
3. *Det nya EU, facket och framtiden*, Leif Hägg, frilansskribent
4. *IT-digitala klyftor eller gräsrotsdemokrati?* Lars Ilshammar, historiker, Örebro Universitet
5. *Den nya underklassen - utrikes födda på den svenska arbetsmarknaden*, Lena Schröder, arbetsmarknadsforskare, Integrationsverket

Småskrifterna har tagits fram i samband med arbetet med underlagsrapporten *Jämlikhet – vägskäl och vägval* till LO-kongressen 2004.

Produktion: Bilda Idé & Kommunikation

Form: Hemma Annonssbyrå

Original: Jupiter Reklam

Omslagsbild: Johan Buhr, medlem i Metall

Foto: Stefan Bohlin

Tryck: EO Print, Stockholm 2003

IT – digitala klyftor eller gräsrotsdemokrati?

IT – digitala klyftor eller gräsrotsdemokrati?

”Tekniken skapar ett helt nytt samhälle.”

”Tekniken i sig betyder ingenting.”

SE DÄR, TVÅ VANLIGA påståenden ur det digra förrådet av moderna teknoklypschor.

Båda är förstås alldeles sanna, ur ett perspektiv, och helt felaktiga, ur ett annat.

Hur kan det vara möjligt?

Jo, samspelet mellan teknik och det vi kallar samhälle är komplext – ibland t o m motsägelsefullt – och låter sig knappast beskrivas i några korta meningar.

Mellan tekniken och samhället råder vad statsvetarna kallar ”komplex interdependens”, ett invecklat ömsesidigt beroende där det blir ganska meningslöst att försöka reda ut vad som egentligen är hönan och vad som är ägget.

Ingenting av allt det dramatiska som hänt, eller tycks ha hänt, under de senaste årens sk IT-revolution har ändrat på detta grundläggande förhållande.

På ett övergripande plan är teknik och samhälle helt enkelt två sidor av samma mynt.

Varje försök att bygga vattentäta skott mellan teknikens värld å ena sidan och sociala, politiska, ekonomiska och kulturella processer å den andra, är därför dömt att misslyckas.

Tekniken är, som den franske tekniksociologen och filosofen Bruno Latour lär oss, ingenting annat än ”samhället som har gjorts hållbart”.

Den är samhället ”i sin hårdhet”

Något samhälle utan teknik går knappast att föreställa sig. Det skulle i så fall sluta vid de närmaste grantopparna.

Våra möjligheter att kommunicera med varandra, att söka kunskap och veta någonting om varandra och världen, förutsätter en vid uppsättning av tekniker och stora tekniska system; vägar, järnvägar, brev och tidningar, radio och TV, Internet.

Tekniken vidgar på så sätt den enskilda människans erfarenhetshorisont och gör oss till samhällsvarelser i ett alltmer komplicerat systemsamhälle.

Så blir den "hårda" tekniken någonting lika "mjukt" och socialt som kultur och politik.

Men är verkligen all teknikutveckling invävd i människans sociala samspel?

Flera moderna forskare hävdar att tekniken trots allt innehåller en "hård kärna" som inte, i varje fall inte på något enkelt sätt, kan betraktas som socialt konstruerad.

Denna hårdhet eller fasthet skulle i så fall utvecklas – och inverka på samhället – mer eller mindre oberoende av våra mänskliga göranden och låtanden.

I en något mindre generell mening, kan olika tekniker och tekniska system tydligen vara bärare av specifika systemegenskaper som påverkar eller strukturerar samhällsutvecklingen i en viss riktning.

Järnvägen skapade under senare delen av 1800-talet ett helt nytt landskap, och en helt ny näringsgeografi. Under 1900-talet gjorde bilismen det samma. Dessa systemegenskaper kan vara hårdkodade i de grundläggande tekniska innovationerna, och förstärkas av en mer eller mindre medveten planering från olika grupper och intressen.

Samma teknik för skilda syften

Enskilda tekniker och system kan till sist styras och användas i de mest skilda syften.

Tryckpressen var länge ett monopol i tjänst hos den enväldiga kungamakten, för att sedan under 1700-talet bli ett dödligt vapen riktat mot samma kungamakt. Franska revolutionen skulle således inte ha varit möjlig utan en av tidens tekniska moderniteter; den ångdrivna tryckpressen.

Av specialstål kan man tillverka både skrivmaskiner och stridsvagnar. Radar och laser föddes i militärens forskningslaboratorier, för att idag framför allt betjäna det civila livet.

Någon given och "självklar" användning av en viss teknik existerar knappast.

Man säger därför att tekniska system samtidigt är sociotekniska system; de består, som teknikhistorikern Arne Kaijser påpekar, inte bara av teknisk hårdvara, utan också av människor och organisationer som bygger, driver och utnyttjar anläggningarna, liksom av rättsliga och ekonomiska villkor som reglerar systemen. Systemens ägandeform, organisation och regelverk blir därmed avgörande för deras utveckling. Här finns förstas en nära koppling mellan teknik och den rådande ideologin i ett samhälle.

Om vi överför det här resonemanget till informationsteknikens område och ställer frågan hur utvecklingen och användandet av IT påverkar infly-

tandet för olika grupper i samhället, kan vi allra först konstatera att den nya tekniken i stort öppnar för motstridiga skeenden.

Framför allt bidrar den dock till att höja den samlade informationsnivån, och öka möjligheterna till kunskap och kritik i samhället.

Den tyske sociologen Jürgen Habermas menar att även om utvecklingen av medierna och informationstekniken stärker utbudet av kommersiell underhållning, så ökar samtidigt människors förmåga till kritiskt tänkande när de utsätts för många olika åsikter och argument.

Det är inte minst genom de nya medierna som nya sociala rörelser har lyckats få upp sina frågor på dagordningen.

På liknande sätt ser Habermas hur IT-utvecklingen och Internet kan fungera som nya instrument för manipulation och propaganda, samtidigt som de skapar möjligheter för små aktivistgrupper att göra sig hörda.

I interaktiva diskussionsfora på nätet kan nya oberoende offentligheter uppstå, där medborgarna formar ett kollektivt medvetande om samhället utom räckhåll för både stat och marknad.

Ur ett historiskt perspektiv blir den senaste informationstekniken ytterligare en etapp i den långa process av försök att övervinna tidens och rummets begränsningar som började med röksignaler, brevduvor och snabbfotade budbärare.

Nätet – Internet – breddar och fördjupar vår fjärrnärvaro, på ett ofta radikalt sätt, men skapar och definierar den inte.

När vi surfar ut på de digitala motorvägarna i jakt på information och nyheter, handlar det snarare om en strävan efter kunskap om det osebbara bortom synranden. Det är en strävan som är lika gammal som mänskligheten, och därmed handlar surfandet om kontinuitet i den ständiga förändringen av människans värld.

Nuvarande utveckling historiskt unik

Närmar vi oss sedan den mera vardagliga nivån, på jakt efter informationsteknikens hårda kärna, kan det vara lämpligt att göra det med den mest spektakulära och symbolmättade tillämpningen – Internet – som exempel.

Nätet brukar ofta beskrivas med ord som snabbt och interaktivt, och just snabbheten i kombination med den interaktiva möjligheten kan tolkas som "hårda" egenskaper hos Internet. För närvarande upplever vi en mycket snabb teknisk utvecklings- och förändringstakt av proportioner som förmodligen är historiskt unika. Det är dock viktigt att vara klar över skillnaden mellan olika sorters teknikgenererad hastighet.

För det första är hjärnan i nästan all slags informationsteknik, mikroprocessorn, extremt snabb i sig; kapabel att utföra miljarder räkneoperationer per sekund.

Med tanke på att den digitala tekniken i övrigt är utomordentligt "dum", skänker denna snabbhet mikroprocessorn hela dess berättigande och gör den till en oöverträffad sorterare av informationsbitar.

För det andra utvecklas beräkningshastigheten mycket snabbt.

Gordon Moore, en av grundarna till processortillverkaren Intel, profeterade på 60-talet att datorernas intelligens skulle fördubblas varje år. Då lät det som science fiction.

Moore fick rätt, nästan.

Hittills har mikroprocessorerna dubblat sin beräkningskapacitet i genomsnitt var artonde månad, ett fenomen känt som "Moores lag". Det finns heller ingenting idag som tyder på att denna utvecklingstakt skulle vara på väg att klinga av. Samma lätt hysteriska tekniska utveckling gäller också hårddiskar och internminnen.

För det tredje kan vi bevittna en ultrasnabb teknikspridning.

Internet växer för närvarande med nästan obegripliga 100 procent om året, en rent exponentiell tillväxt. Vartenda år ända sedan början av 80-talet har nätet i princip fördubblat sig självt. Om den hastigheten håller i sig (vilket i och för sig låter en aning osannolikt) skulle samtliga människor på jorden kunna vara uppkopplade ungefär år 2005.

För det fjärde, och viktigast, kan vi också iaktta en allt snabbare kommunikation och informationsförmedling tack vare de nya digitala medierna, och därmed en hastigt ökande mängd information och kunskap som i princip står fritt tillgänglig för vem som helst.

Exemplet framför andra är återigen Internet, där varje uppkopplad dator i varje ögonblick kan stå i direktförbindelse med varje annan uppkopplad dator på hela jorden.

Den samlade informationsmängd som skulle kunna nås med en sekundsnabb tangentryckning beräknades redan härom året till ca 800 miljoner webbsidor – motsvarande 6 terabyte ren text eller ungefär en femtedel av hela Library of Congress.

Ökad tillgång – ökat informationsbehov

Som alla uppkopplade vet genererar snabb informationstillgång också ökade kommunikationsbehov. Den som förr fick två telefonsamtal och tio brev om dagen får nu ta emot hundratals mejl, som dessutom helst ska besvaras per omgående.

De digitala kommunikationernas inbyggda snabbhet betyder att information och kunskap som förr spred sig trögt eller inte alls, nu kan flöda fritt med elektronikens hastighet och korsbefrukta varandra i digitala smältdeglar.

Effekterna är minst sagt dramatiska

För den uppkopplade smälter tid och rum ihop till en nu-punkt. Med hjälp av nätets snabbhet tycks vår värld implodera till en singularitet. Allting verkar kunna hända här och nu, i stället för där och då.

Inom forskningen talar man om fjärrnärvaro, eller om tids- och rums-kompression.

Vi upplever fenomenet som att själva de fysiska grundbegränsningarna för universum upphävs, och en uppsättning nya naturlagar som befriar oss från tidens och rummets bojor håller på att skapas.

I cyberspace finns inga begränsningar för våra möjligheter att vara närvarande på samma plats, eller i samma ögonblick, som nyheter skapas och ny kunskap uppstår. Internets snabbhet har utrustat oss i den uppkopplade delen av världen med möjligheten att uttradera motsättningen mellan centrum och periferi.

Denna i grunden teknikbaserade fartökning har smittat av sig på livstempo och livsstil i allmänhet. Snabbheten, mer än något annat, sätter sin prägel på politik, ekonomi, kultur, media, forskning i början av det nya millenniet – och på det vanliga vardagslivet. Vi lever i ett turbosamhälle där snabbheten i sig har blivit målet.

För många i den digitala generationen är det livsviktigt att alltid vara uppkopplad och ha tillgång till den senaste informationen, att vara ständigt nåbar via mobiltelefon, SMS och e-post.

Med nätet som fokuspunkt trissas de fyra snabbheterna i förening – den digitala teknikens, teknikspridningens, teknikutvecklingens och informationsspridningens – upp farten i hela samhället, och framför allt i ekonomin, med krav på allt snabbare politiska beslut och samhällsförändringar.

Samtidigt har en accelererande förändringstakt också gjort att den framtid som går att överblicka blivit allt kortare.

Numera görs inga långtidsutredningar. Varken inom det privata näringslivet eller den offentliga förvaltningen betraktas det längre som meningsfullt att planera längre än enstaka år framåt, därefter blir osäkerheten för stor.

Internets och den övriga digitala teknikens snabbhet kompletteras av nätets grundläggande interaktiva karaktär. Denna möjlighet till tvåvägskommunikation är hårdkodad i Internets tekniska struktur som den utformades redan på 60-talet och betyder att ingen centraldator, varken hos företag eller

myndigheter, kan kontrollera flödet av information eller bestämma vad som får och inte får släppas fram.

Interaktiviteten gör publiken till en del av konstverket eller programmet, suddar ut de traditionella gränserna mellan sändare och mottagare och förvandlar varje nätanvändare till en potentiell informationsproducent. Begrepp som publik, läsare eller tittare håller på att förlora sin mening när vem som helst med lite kunskap och tillgång till nätet kan starta bokförlag, TV-studio, tidningshus, skivbolag, nyhetsbyrå och, för den delen, konstgalleri.

Det är inte så märkligt om gamla mediagiganter med sin makt investerad i tryckpressar eller komplexa distributionsapparater har skakats ända ner i sina grundvalar av denna utmaning.

Internet – en revolutionär kraft

Med interaktivitetens hjälp skapar människor också virtuella gemenskaper, bildar elektroniska möten och/eller deltar i chattforum och i on-linediskussioner, helt oberoende av gamla gränsbarriärer på ett sätt som annars inte hade varit möjligt.

Det är detta som mer än något annat har gjort Internet till en revolutionär kraft i länder med totalitära eller auktoritära regimer. Ett kommunikationssystem som fritt låter människor byta information och kunskaper över nationsgränserna kan ju också bli ett verktyg för att vända upp och ner på rådande maktförhållanden. Den logiken gäller inte bara länder som Kina och Vietnam, utan också i vår del av världen.

Interaktiviteten bidrar till att hierarkier kortslogs och gamla organisationsformer osäkras i alla typer av traditionella organisationer, från folkrörelser och politiska partier, till myndigheter och storföretag.

Istället för pyramiderna, bevakade av sina betonghäckar, växer nu nätverk och platta organisationer fram.

När snabbhet och interaktivitet träder i förening på nätet betyder det framför allt en upplösning av gamla gränser för den uppkopplade. Det gäller för socialt, politiskt och geografiskt bestämda gränser i ungefär lika mån.

Gränsen mellan arbete och fritid, liksom mellan hem och arbetsplats, är t ex sedan länge i upplösning för de alltfler människor som arbetar i informations- och kunskapsyrken.

Den ökade rörligheten och obundenheten av fasta 9–17-rutiner, har gjort mobilitet till ett ideal i arbetslivet.

Men gränsupplösningen är kanske allra mest närvarande på det politiska och ekonomiska området. I ekonomisk mening lever vi redan i en globaliserad värld, där höjd ränta med en tiondels procent i USA på förmiddagen leder till en försvagad kronkurs och börsnedgång i Stockholm strax efter lunch.

Ständiga och blixtnabba kapitalrörelser mellan länder har gjort nationella regeringar och parlament alltmer maktlösa.

Denna hyperkapitalism är i sig en direkt effekt av de digitala kommunikationernas snabbhet och interaktivitet. Finansmarknadens aktörer skulle inte kunna sätta sig över det politiska systemet, och många av deras mera hysteriska reaktioner skulle heller inte hinna slå igenom på räntor och valutakurser, utan informationsteknikens hjälp.

Idealister har därför föreslagit ett "filter" som skulle bromsa upp valuta-transaktionerna i x antal timmar, så att marknaden hinner lugna ner sina känsliga nerver.

Inte mycket talar dock för att idén kommer att förverkligas. Den politiska handlingskraft som skulle kunna driva igenom ett sådant projekt existerar knappast i en nätverksvärld där begrepp som stat och nation betyder allt mindre.

I "Nätverkssamhällets framväxt", den första av tre volymer om vad han kallar informationsåldern, skriver den spanske sociologen Manuel Castells att den nya ekonomin är organiserad omkring globala nätverk av kapital, information och teknisk spetskunskap.

En central insikt för Castells är att "noderna", knytpunkterna som förbinder de olika nätverken, t ex kapitalflöden som kontrollerar mediaimperier, som i sin tur påverkar politiska beslut, har blivit den ekonomiska maktens yppersta styrintstrument; "the switches are the power holders".

Vad som skymtar bakom hörnet är en ny skön värld där globala företagsimperier uppbyggda kring kapital, information, media och ansiktslösa IT-nätverk har efterträtt industrisamhällets mera handgripliga maktstrukturer.

Till de gränsöverskridande egenskaperna bidrar förstas tekniken digitala natur som tillåter text, bild och ljud att lagras i standardiserade datafiler och distribueras över världen med ljusets hastighet, utan hänsyn till ursprungsmateriens begränsningar. Konst- och medieformer kan smälta samman, ge upphov till nya genrer, blandas igen i en malström av idéer.

Samtidigt suddar digitaliseringen ut skillnaden mellan original och kopia. Kopierbarheten blir i princip oändlig, och dessutom blixtnabb och gratis, vilket bland annat ställer till oväntade problem för film- och musikindustrin.

EU – den första nätverksstaten?

Tilläggs ska att Castells faktiskt betraktar EU som en radikal strävan att skapa ett nätverk för den politiska makten som kan matcha den globaliserade marknaden. Han kallar också EU för den första nätverksstaten.

Den viktigaste slutsatsen är dock att nationalstaterna kommer att finnas kvar, men som kraftlösa skuggor och arenor för nygammal nationalism, och att

globaliseringen i första hand leder till en maktens flyttbarhet och ansiktslöshet. Det är alltså lätt att se ett fundamentalt, och växande, dilemma mellan den nya världens snabba interaktivitet och den gamla världens långsamma hierarkier.

Snabbheten, kombinerad med de nya interaktiva möjligheterna, är en utmaning mot alla traditionella organisationer, men kanske allra mest mot folk rörelser och partier med sina tröga mötesordningar och snirkliga beslutsgångar.

Att den nya politiska aktivism som nu snabbt breder ut sig är organiserad i nätverksform, och ofta använder sig av Internet som sin primära mötesarena och kommunikationskanal, är knappast någon slump. Just denna nya sorts aktivism visar också att utvecklingen inte heller den här gången är ödesbestämd.

I en tid när politisk och ekonomisk makt koncentreras i anonyma och svärgenomträngliga nätverk eller överlämnas till nykorporativa allianser mellan stat och näringsliv, erbjuder nätet en dynamisk arena för folkligt inflytande.

Genom de nya nätverk som nu spontant växer fram vid sidan av demokratis formella institutioner tar sig människor rätten att sprida sina åsikter och organisera sig i nya former utanför de gamla folk rörelsernas, partiernas och nationalstaternas ramar. Elektronikens snabbhet ger nätverken stor räckvidd och skapar förutsättningar för folkligt inflytande också i en värld där makten blivit alltmer fragmenterad och diffus.

Det nätverksbaserade motståndet mot världshandelsorganisationen WTO och de sju stora industriländerna G-7, är exempel på att den snabba och interaktiva teknik som används för att befärma en ny global hyperkapitalism lika gärna kan utnyttjas för att bekämpa samma utveckling.

Den digitala klyftan

I denna lätt teoretiska diskussion är det lätt att glömma bort en grundläggande detalj: spridningen av den nya tekniken sker knappast lika och harmoniskt genom hela samhällskroppen.

Istället har det blivit alltmera uppenbart att den digitala revolutionen inte lever upp till reklamen om frihet, jämlikhet och broderskap i den globala byn, särskilt om vi betraktar världen som någonting mer än de rika i-länderna.

Det som på engelska kallas "The digital divide", den digitala klyftan, har på senare år blivit allt tydligare avläsbar i statistiken både inom och mellan länder. Tillgången till datorer och Internetuppkopplingar, till programvara och kunskap om hur den ska användas varierar idag enligt ett mönster som på gammalt välkänt maner diskriminerar majoriteten av utvecklingsländernas befolkningar. Långtifrån att infogas i någon ny harmonisk världsordning,

riskerar de att cementeras än hårdare fast i sitt utanförskap när den digitala tekniken nu breder ut sig.

Harvardforskaren Pippa Norris urskiljer tre olika aspekter av denna nya ojämlikhet: en global klyfta mellan rika och fattiga länder, en social klyfta mellan olika grupper inom enskilda länder, samt en demokratisk klyfta inom gruppen Internetanvändare, mellan dem som använder respektive inte använder nätets politiska resurser. Snarare än att bidra till någon verklig globalisering, tycks den digitala revolutionen hittills mest ha hjälpt till att konservera en gammal världsordning.

Men, det är inte bara den materiella och kunskapsmässiga ojämlikheten som tycks bestå, trots utfästelser om motsatsen.

Inte heller rundhanta löften om att informationstekniken skulle bidra till "mjuka" värden som bättre miljö, jämnare regional balans eller mera levande demokrati har infriats i den mån som förespråkarna tänkt sig.

Den kanske mest oroande aspekten av den digitala klyftan är framväxten av vad Manuel Castells kallar den "fjärde världen".

Castells noterar att även fattigdomen har blivit oberoende av regioner och nationer, och idag återfinns överallt. Den fattige, arbetslöse eller onödiggörklarade som inte platsar i informationsålderns kompetenscatalog har därför mera gemensamt med andra fattiga/arbetslösa/onödiggörklarade på andra sidan jorden, än med medel- och överklassen i sitt eget land.

Det kan se ut som en historisk paradox att det nya nätverkssamhället närmast leder tanken till 1800-talet: gamla samhällsklasser upplöses, en ny produktionsordning begär företräde och fattigdomen blir synlig på nytt mitt i välståndet.

Diskussionen om den fjärde världens framväxt leder oss osökt över till frågan hur informationsteknik medvetet kan styras och användas i politiska eller ekonomiska syften.

Finns här ändå ett hopp för en mera demokratisk utveckling?

Låt oss ta ett steg tillbaks och först titta på de vanligaste utopierna om hur informationstekniken skulle kunna bidra till en vitalare och mera livskraftig demokrati.

Det blir då genast tydligt att IT-utvecklingen har inspirerat till två oppositionella synsätt på förhållandet mellan demokrati och informationsteknik.

Enligt vad som kan kallas det konventionella, eller representativa, synsättet ger IT löften om ett intimare förhållande mellan politiker och allmänhet, partier och deras väljare, inom den traditionella representativa demokratins ramar. Förhoppningen är att IT ska minska klyftan mellan medborgare och makthavare och stärka demokratins legitimitet.

Som medborgare förväntas man använda nätet för att söka information i databaser och på webbsidor, och hålla direktkontakt med sina valda ombud, utan att få informationen filtrerad genom media. Samtidigt tar partierna IT till sin hjälp, t ex för att göra tätare och mera tillförlitligare opinionsundersökningar.

Resultatet förväntas bli kunnigare väljare, vitalare partier och mera jordnära politiker.

Elektroniskt gräsrotsstyre?

Enligt det andra synsättet, det radikala eller direktdemokratiska, är det onödigt att gå omvägen över politiker, partier, parlament och andra representativa maktstrukturer, när tekniken nu verkar göra det möjligt för alla människor att förenas i en global elektronisk (eller många lokala/regionala) gemenskap.

Den representativa överbyggnaden med sina institutioner behövs inte längre och kan ersättas av rådslag och beslutande folkomröstningar via nätet. Ett elektroniskt gräsrotsstyre, liknande en bystämma eller torget i det klassiska Aten kan införas. Informationstekniken betraktas här som mer än ett redskap, den blir en integrerad komponent i demokratins funktionssätt.

Synsättet har sin utgångspunkt i protest- och alternativrörelser, och i den praktiska utvecklingen av t ex Internet. Men det finns också representerat bland de utopiska föreställningar om informationssamhället som började växa fram redan på 60-talet.

Medan det representativa synsättet ofta utgått ifrån ett ovanifrånperspektiv, har det direktdemokratiska till stor del växt fram underifrån. Därför råder en potentiell spänning mellan den direkta och den representativa demokratins förespråkare.

Från etablerade politiska grupper kan det uppfattas som ett hot mot de egna positionerna om medborgarna får ökade möjligheter att lägga sig i till exempel politiska beslutsprocesser, där person- och partiallianser och mödosamt utmejslade handlingslinjer dominerar.

Mera principiella invändningar handlar om att direktdemokrati inte har förutsättningar att fungera i praktiken. Olof Petersson menar t ex att "knapptryckardemokratiens" grundidé har principiella inneboende svagheter och vilar på en vanföreställning om folkstyrets natur: "Utopin underskattar tre problem: opinioner, ansvar och ledarskap."

Från utopiernas värld är steget som vanligt långt till verkligheten. Frågan om vilken sorts demokrati som växer fram i informationsteknikens kölvatten är kanske felställd. Möjligen borde vi istället fråga oss om informationsteknikens praktiska tillämpningar leder till något demokratiskt mervärde överhuvud taget.

Riktat vi blicken mot vad vi kan kalla för den tekniska och den legala infrastrukturen – alltså dels de digitala kommunikationsnäten, dels det juridiska ramverket som bestämmer vad som får och inte får spridas via dessa nät – så blir det genast uppenbart att stora och för demokratin problematiska förändringar har ägt rum under de senaste 10–15 åren.

Utvecklingen kan sammanfattas i begreppen avreglering, privatisering och informationsprotektionism. De politiska förändringarna har inneburit att statens roll och uppgifter kommit att omdefinieras på ett grundläggande sätt. Från en traditionell ordning där staten varit en aktiv garant för en teknisk infrastruktur, tillgänglig för alla i egenskap av medborgare, har en ”nätväktarstat” uppstått, där statens enda egentliga uppgift är att agera ordningsmakt för att upprätthålla en effektiv konkurrens mellan marknadens aktörer.

Sina mest konkreta uttryck har detta systemskifte fått genom bolagiseringen och privatiseringen av Televerket. Den svenska utvecklingen följer dock ett europeiskt och internationellt mönster med starka nyliberala inslag.

Informationsprotektionism inskränker

Samtidigt har yttrandefrihetens gränser krympt och våra möjligheter till insyn i myndigheternas verksamhet kringskurits i nya IT-baserade kommunikationsmedel, genom förändringar i den legala infrastrukturen.

Utvecklingen har bland annat tagit sig uttryck i den nya personuppgiftslagen (PuL), som inneburit att medborgarnas yttrandefrihet och möjligheter till offentlig insyn genom digitala medier har inskränkts till förmån för den enskildes integritet. En av de mest uppmärksammade effekterna när PuL trädde i kraft 1988 var att många vanliga hemsidor på Internet kunde betraktas som olagliga.

Det successiva införandet av PuL har redan avsatt en rad uppmärksammade rättsfall.

Även i detta fall är upprinnelsen ideologiska förändringar i nyliberal eller konservativ riktning på det internationella planet, framför allt EGs sk data-skyddsdirektiv som starkt präglas av den patriarkala syn på medborgaren som traditionellt råder på kontinenten.

På ett djupare plan går det att se ett tydligt mönster av tilltagande informationsprotektionism i hela samhället. Detta mönster går på tvärs mot de möjligheter att bidra till en ökad demokratisk öppenhet som många tolkat in i informationstekniken, men passar däremot in i en bredare utveckling där marknadsrelationerna har koloniserat allt fler aspekter av samhällslivet.

Vad som kan iakttas är hur en rad särintressen samverkar för att inskränka det offentliga rummet, just när den nya tekniken tycks utlova att det skulle kunna utvidgas.

Information om demokratiska beslut och processer ska beläggas med upphovsrätt, kosta pengar, kanske hemligstämplas.

Den som hade hoppats att IT-revolutionen omedelbart skulle leda till en demokratisk vitalisering har alltså anledning att känna sig lätt pessimistisk. Det politiska systemskiftet på den tekniska infrastrukturens område har istället inneburit att tillträdet till demokratiska mötesplatser och arenor inte längre betraktas som någon självklar medborgerlig rättighet, lika för alla.

Marknadsrelationernas framryckning, med avreglering och privatisering av den tekniska infrastrukturen framför allt inom teleområdet som kännetecken, har lett till att platsen både ökar och minskar i betydelse. För den uppkopplade spelar geografiska faktorer allt mindre roll, medan den som saknar tillträde till de nya elektroniska kommunikationsnäten av geografiska eller ekonomiska skäl, eller den vars uppkoppling håller alltför låg teknisk kvalitet, riskerar att bli utestängd från demokratins nya arenor.

Långtifrån att leda till "geografins död" tycks den politiska nyorientering som har åtföljt informationsteknikens utbredning bidra till en värld som blir både större och mindre, framför allt beroende på faktorer som bostadsort och ekonomiska resurser.

När det handlar om nya IT-baserade kommunikationsmedel grundas tillträdet till gemensamma mötesplatser inte längre på demokratins kungstänke om medborgarskapet, utan på marknadens grundprincip om utbud och efterfrågan.

Det betyder att den nya politiska offentligheten blir en alltmer uttunnad, alltmera kommersiell offentlighet, där insynen och tillträdet mindre betraktas som en social eller politisk rättighet och mera bestäms av den enskildes betalningsförmåga. Industrisamhällets medborgare har blivit kund och konsument i informationssamhället.

Återigen har medborgarrätten kommit att heta pengar

I samma takt som teknikutvecklingen tycks skapa allt bättre förutsättningar för en levande demokrati, så inskränks förverkligandet genom politiska och ekonomiska beslut. Ett inte alltför osannolikt utfall av de närmast kommande årens utveckling på det demokratiska området skulle därför kunna bli en radikal polarisering mellan å ena sidan det civila samhällets digitala nätverksbildningar och demokratiexperiment, och å andra sidan ett växande demokratiskt underskott nationellt och globalt.

Medan medborgarna – delvis tack vare informationstekniken – tar sig rätten att sprida sina åsikter och organisera sig i nya former, riskerar de stora besluten och de livsavgörande vägvalen – delvis på grund av samma informationsteknik – att hamna allt längre från deras demokratiska kontroll.

Ett svenskt IT-under?

I en värld där politisk och ekonomisk makt koncentreras i anonyma och svårgenomträngliga nätverk, överlämnas till nykorporativa allianser mellan stat och näringsliv eller utövas i slutna rum i Bryssel och Washington, kan den demokratiskt sinnade medborgaren snart komma att känna igen sig i historien om Mäster Skräddare och kostymen: det bidde en tummetott.

Det är dock viktigt att påpeka att utvecklingen inte har varit entydigt negativ.

Tack vare informationsteknikens snabba spridning är Sverige idag världens datortätaste land. Även när det gäller antalet Internetanslutningar per capita ligger Sverige i ledningen internationellt.

Vad som gjort det svenska så kallade "IT-undret" möjligt är till stor del en politiskt beslutad reform: skatterabatten för det som kallas personaldatorer som infördes år 1998. Reformen innebär att de anställda skattefritt får hyra en datorutrustning för privat bruk. Utrustningen kan efter några år köpas loss för en symbolisk summa.

Reformen har fått stort genomslag och innebär att hundratusentals arbetstagare kunnat skaffa datorer och öppna Internetabonnemang till starkt reducerade kostnader. Bara mellan 1997 och 1998 ökade andelen anställda som har dator i hemmet från 48 till 67 procent.

Få insatser i modern tid har förmodligen betytt så mycket för att sprida ny teknik till breda medborgargrupper, som nu står bättre demokratiskt rustade än de skulle ha gjort annars.

Personaldatorreformen föregick och kompletterades av olika satsningar på företags-, fackförenings- och personaldatorer.

Den mest kända av dessa satsningar är förmodligen LO-datorn. När LO-datorn först introducerades 1998 innebär den att ungefär 50 000 LO-medlemmar på kort tid tecknade sig för att hyrköpa en dator.

Digital klyfta även här

Till denna positiva bild måste omedelbart läggas ett par reservationer.

För det första: tillgång till ny teknik är en sak, användning något annat.

Att en stor majoritet av svenska folket har fått tillgång till Internet är inte liktydigt med att nätet håller på att konkurrera ut de traditionella massmedierna som våra främsta nyhets- och informationsbärare, eller ersätta torg och möteslokaler som demokratiska fora.

Medan tekniken utvecklas i ett historiskt oöverträffat tempo är människan och hennes vanor mycket trögrörligare. Enligt statistik från Nordicom vid Göteborgs universitet har den så kallade IT-revolutionen satt förvånansvärt få spår i våra mediavanor.

Visserligen finns det stora skillnader i sättet att använda dessa medier. Vi kan till exempel anta att den framåtutvecklade nätsurfaren söker information mera aktivt än den bakåtutvecklade TV-tittaren som kanske bara har sin TV på som bakgrund.

Skillnaderna i användning är ändå anmärkningsvärda. Politiska satsningar som stannar vid att förse medborgarna med datorer till förmånliga villkor är en god sak, men kan visa sig förfelade om de inte följs upp med breda utbildningsinsatser, för att underlätta och sprida IT-användningen bland grupper som annars har svårt att tillgodogöra sig samhällets utbildningsutbud.

För det andra: trots satsningen på personaldatorer och andra politiska insatser visar tillgänglig statistik att den digitala klyftan har blivit tydligt urskiljbar även i Sverige.

Tillgång till och användning av datorer och Internet varierar med faktorer som etnisk bakgrund, kön och ålder, men också med utbildning, inkomster och bostadsort. Trots Sveriges position som en av världens främsta IT-nationer saknar många hem fortfarande både dator och Internetuppkoppling, och kan därför inte utnyttja informationsteknikens möjligheter.

Skillnaderna är, som LO-utredaren Sven Nelander har visat, stora mellan LOs medlemmar respektive TCO- och SACO-medlemmar. Även kunskaperna om IT är ojämnt spridda bland olika grupper.

Mänskliga beslut avgör framtiden

Dessa tendenser till ökade klyftor är förstas allvarliga. Om inte alla medborgare har tillgång till den nya tekniken, eller inte kan använda den, blir det problematiskt att tala om en fullvärdig demokrati när demokratiska processer nu i ökande grad virtualiseras. I så fall finns det risk för att en permanent "informationsunderklass" växer fram.

Att undvika nya samhällsklyftor och ge alla tillträde till det framväxande informationssamhället, är därför i hög grad en fråga om att utjämna obalanserna i tillgång till, och användning av, informationsteknik mellan olika grupper.

Tekniken har alltså ingen färdig framtid som bara väntar på att vecklas ut, inte heller innehåller den någon inbyggd färdriktning eller kompasskurs.

Hur, och i vilken mån, ny teknik och tekniska system förändrar vårt samhälle i mera demokratisk riktning är i grunden en fråga om mänskliga beslut, eller icke-beslut.

Tekniken påverkar och omformar samhället, men vi är inte slavar under något blint öde.

Om framtiden leder till ett friare, öppnare och mera demokratiskt samhälle, eller om den snarare innebär att medborgaren utsätts för ständig kontroll och dövas med massproducerad underhållning, är fortfarande en öppen fråga.

Referenser

Castells, Manuel (1999): *Nätverkssamhällets framväxt. Informationsåldern: Ekonomi, samhälle och kultur. Band I.* Göteborg: Daidalos.

Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle (2000): *Habermas politiska teori.* Lund: Studentlitteratur.

Ilshammar, Lars (2002): *Offentlighetens nya rum. Teknik och politik i Sverige 1969 – 1999.* Örebro: Örebro universitet.

Kaijser, Arne (1994): *I fädrens spår. Den svenska infrastrukturens historia och framtida utmaningar.* Stockholm: Carlssons.

Latour, Bruno (1998): *Artefaktens återkomst.* Stockholm: Nerenius & Santérus.

Nelander, Sven, Goding, Ingela och Ivarsen, Ove (2002): *Dator, klass, kön och ålder.* Stockholm: LO, löne- och välfärdsenheten.

Norris, Pippa (2001): *Digital Divide? Civic Engagement, Information Poverty & the Internet in Democratic Societies.* New York: Cambridge University Press.

Peterson, Olof (1996): *Politikens möjligheter. Har folkstyrelsen någon framtid?* Stockholm: SNS förlag.

Sveriges Internetbarometer 2002 (2003): Göteborg: Nordiskt informationscenter för medie- och kommunikationsforskning (NORDICOM-Sverige).

Världen är ständigt satt i förändring. nya utvecklingsmöjligheter och hinder uppstår, och vårt behov av att förstå och tolka dem är stort.

Du håller i en småskrift, i en serie om fem, som handlar om viktiga tema i LOs omvärld. Texten är författad av en fristående skribent som fått i uppdrag att självständigt problematisera ett tema.

Småskrifterna behandlar skilda frågor, men alla har anknytning till de arenor som fackföreningsrörelsen agerar på.

De uppfattningar och slutsatser som uttrycks i småskrifterna är inte LOs, utan författarnas egna.

Skrifterna har tagits fram i samband med arbetet med underlagsrapporten *Jämlikhet – ett vägskäl och vägval* till LO-kongressen 2004, och publiceras som en del av det projektet.

IT – digitala klyftor eller gräsrotsdemokrati är skriven av Lars Ilshammar.

Lars Ilshammar är filosofie doktor i historia med inriktning på IT och politik, journalist och tidigare ledamot av den svenska regeringens IT-kommission. Han har dessutom varit forskningssekreterare i Centrum för stadsmiljöforskning och informationschef på dåvarande Högskolan i Örebro.